

zení rozděleny sociální funkce různým vrstvám tak, že změna pozic zpravidla nebyla možná. Strzelewicz vidí existenci hierarchicky odstupňovaných sociálních vymozností v zajištění právními předpisy, jejichž překročení bylo spojeno s určitým druhem sankcí. Za významnou pro vznik předsudku přitom pokládá skutečnost, že po zrušení statutárních zajištění stavovských rozdílů nevymizel fenomén a problém sociálně stavovských rozdílů.

V procesu relativní stabilizace a demokratizace došlo dle autora k celé řadě relativních změn, jejichž důsledkem je výskyt *právně ucelených představ a hodnocení*, které se jako typické zakořenily ve vědomí obyvatelstva na dlouhou dobu právě v podobě předsudků. Toto konstatování chce zřejmě obnažit existenci a pronikavost těchto předsudků v moderní době, kdy došlo často k mechanické recepci některých zakořeněných představ, aniž by byla provedena jejich objektivní kritika v obecném slova smyslu. Strzelewicz zároveň upozorňuje, že důsledky tohoto pronikání lze pozorovat v nejšířší oblasti sociální mobility, což může mít své negativní důsledky pro *orientaci jednotlivce i celých skupin*. (W. Strzelewicz: *Industrialisierung und Demokratisierung*, Hannover 1964.) Domnívá se, že toto nebezpečí vzrůstá v moderní průmyslové společnosti zejména odstraněním kontroly, např. tehdy, jsou-li společenské skupiny nebo vrstvy obyvatelstva vázány ve své sociální existenci jen tradicí. Autor tu shledává dokonce i možnosti výskytu agresivních akcí, jež mohou vzniknout z nejrozmanitějších příčin, např. z podnětu frustrace (B. Bettelheim—M. Janowitz: *Dynamics of Prejudice*, New York 1950). Jako zvláště negativní zjev shledává v této souvislosti zejména znehodnocující tendenci mocienských snah usilujících o kompenzační řešení pozice (L. Child, R. F. Hartley). Strzelewicz chce těmito úvodními úvahami první částí příspěvku zdůvodnit vlastní rozbor pojmu „předsudek“, jehož pochopení se mu jeví jako záležitost aktuálního dosahu.

Druhá část úvodního příspěvku chce postihnout nejobvyklejší *znaky předsudků* a v této souvislosti uvádí jako nejcharakterističtější zejména okolnost, že v předsudku je skryto množství negativních znaků, na jejichž základě se uskutečňuje ostrý kontrast pravdy, předčasná generalizace (zejména prostřednictvím nedostatečně vybavené teorie a zkušenosti), stereotypní klíše a poplatná forma hodnocení. Jestliže autor dochází v rámci široce pojaté analýzy k výčtu mnoha znaků předsudku, objevuje se v tomto souboru jako silně dominantní především *antiracionální prvek předsudku*. Strzelewicz naň klade mimořádný důraz, je si však zároveň vědom toho, že při pojmovém zpracování zkušeností je obvykle dost obtížné vystříhat se předčasné generalizace, neadekvátní formy hodnocení, paušalizace apod. Je také nesnadné vystříhat se vztahování předsudku na emocionální strukturu osobnosti, jeho redukce na přívlastek osob-

nosti atd. Dle autora nejde při slově předsudek jen o vyslovení negativního pocitu nebo postoje. Polemizuje v této souvislosti zvláště s názory Allportovými („Value — Concept“) a dospívá posléze k ukázkě některých *předčasných verbalizací*, jejichž nebezpečnost záleží v jejich krajně individuálním hodnocení, zejména jsou-li napojeny na obecně rozšířené normy. Autor má na mysli např. verbalizace, jimiž jsou uskutečňována nekritická hodnocení určitých společenských skupin na základě negativní zkušenosti jen s jedním příslušníkem těchto skupin.

Při své analýze znaků předsudku přechází Strzelewicz k oblasti právní vědy a zabývá se zejména procesní praxí, v níž stylizace rozsudečných výroků může dospět empiricky nebo logicky k neadekvátní formulaci, jež si sice může činit nárok na pravdu, nemusí však být schopna konfrontace s pravdou. Kritický postoj k předčasným výrokům v soudní praxi, k neadekvátním normativním formulacím, míří u Strzelewicze zejména proti rigidnímu stylu myšlení, jehož výsledkem bývá netvůřící hodnocení a mechanický úsudek. Obdobné nebezpečí shledává také H. D. Raapke (*Vorurteilsbegünstigende Faktoren in der Pädagogik und Schulpolitik*) v užívání některých normativních „pravidel“ ve vzdělávacím procesu, jež jsou někdy aplikována jako výraz dlouhodobé zkušenosti a moudrosti, jež však při hrubé generalizaci mohou působit paradoxně. Také tato „pravidla“ mohou vyžrát dle Raapkeho v strnulé mechanismy, jež ve školní praxi pomíjejí smysl vyučovacího cíle a obsahu a stávají se vlastně rutinérstvím. Dochází k preferenci určitých archaických zvyklostí a norm, jež se stávají poněkud jediným měřítkem hodnocení a chování lidí, zatímco některé odchylné, byť i progresivní zvyklosti a normy jsou diskvalifikovány. Strzelewiczovi i Raapkemu jde zejména v těchto souvislostech o upozornění na možnosti výskytu předsudku v různých oblastech společenského života, kde existence předsudkových postojů by obvykle hledána nebyla. Většina autorů sborníkových příspěvků (spolu se Strzelewiczem) se snaží dokázat, že mechanický přenos některých teoretických pozůstatků z minulých epoch může vyvolat značné nebezpečí pro oblast sociálního bytí zejména proto, že nedošlo k jejich objektivnímu prozkoumání. Aktivita těchto teoretických formulací může dospět k pevné pozici, takže pozdní kritická analýza se stává v tomto smyslu obtížnou. Je zřejmé, že právě z těchto důvodů se Strzelewicz snaží dospět k obecnému porozumění problému předsudku. Domnívá se, že problém předsudku vzniká zvláště tehdy, jestliže se v oblasti sociálního bytí vyskytuje nepřipustný přechod od správně reprodukováných jednotlivých pozorování k předčasnému univerzálnímu tvrzení.

Strzelewicz upozorňuje na překvapivý rys existence předsudku záležející v tom, že předsudek v průběhu svého trvání stále intenzivněji lpí na své existenci, protože tato forma existence daleko lépe než jiná dovo-

luje držet se jednou již uplatněného výroku nebo úsudku, byť i zcela odporujícího požadavku pravdy. Tato paradoxní setrvačnost formy úsudku, jež může mít zdání až nezapadnutelné jistoty, vzbuzuje dojem objektivnosti, ve skutečnosti je však protichůdná a neopodstatněná. Autor odkazuje na dosah problému pro sféru moderní filosofie, jakož i pro oblast současných logickosyntaktických, sémantických a sociálně psychologických úvah (J. M. Bochenski: *Formale Logik*, Freiburg 1956; S. J. Hayakawa: *Language in Action*, New York 1941). Úsilí o postižení podstatných znaků předsudku vede autora nakonec k úvaze o jeho úloze, o jeho funkci v dnešní průmyslové společnosti.

V poslední části úvodního příspěvku, v němž pojednává Strzelewicz o úloze předsudku, navrhuje autor vlastně již na některé své úvahy, jež byly obsaženy v první části příspěvku a jež vyplynuly z jeho analýzy společenského vývoje od počátku minulého století. Autor zde provedl rozbor i v souvislostech aktuálního dosahu problému a jeho závěrečné pojednání podtrhuje tyto úvahy. Úlohu předsudku vytyčuje v trojím smyslu: krajní póly problému vidí jako protichůdné úsilí o dosažení úsudku blízkého pravdě lišící se měrou intenzity snažení, střední pozici vymezuje jakožto sféru kompromisního pojetí vztahu k charakteru úsudku. Strzelewicz je si vědom toho, že předsudky vyvěrají především z neuvědomělých jednání a že jejich účinky vyvolávají symptomy překážek a zábran v mezilidských komunikacích prostřednictvím společných zkušeností a dorozumivacích pravidel. V tomto smyslu je porozumění podstatě a úloze předsudku relevantní záležitostí vzdělání. Přitom je však zřejmé, že porozumění předsudku a jeho blokujiící funkci je z teoretického hlediska vzato zpravidla dlouhodobou záležitostí, jež vyžaduje komplexní vědecký přístup k dané problematice.

Strzelewicz se ve své studii pokusil o širou založenou sociálně historickou analýzu, aby ukázal na vzájemnou odvislost a vázanost sociálních struktur a na jejich význam pro studium problému. Snažil se zde nalézt i bohaté podněty pro aktualizování problému. Pozoruhodný je v této souvislosti zvláště exkurs do oblasti právní teorie a praxe, v níž se autor snaží nalézt kořeny vzniku předsudků zejména ve výskytu strnulých normativních představ a předčasných hodnocení v procesní praxi. Tím, že Strzelewicz neopomenul uvést funkci předsudku přímo v oblasti aktuální praxe a ilustroval přitom problém na některých palčivých případech, ukázal, že problém předsudku je živou záležitostí, jemuž bude potřeba věnovat v současné době mimořádnou pozornost. Závažné je konstatování, že protiracionální jádro předsudku nemůže být analyzováno bez zřetele na oblast hodnocení, jež je úzce spjata např. s potřebami, afekty, emocemi apod. Zvláště pokud jde v současném světě o identitu hodnotících struktur s racionálními a vědeckými „důvody“, shledává Strzelewicz za nutné zajištění těchto hodnocení

formou vnějších veřejnoprávních záruk, jež by čelily nevhodné identifikaci předsudku se zápornými myšlenkovými proudy. V této souvislosti též upozorňuje na problematičnost pokusů o přetvoření a opodstatňování hodnotících soudů některými teoretickými systémy (W. Dubislav: *Zur Unbegründbarkeit der Forderungssätze*).

Strzelewiczův příspěvek se snaží postihnout pronikavost a rozsáhlost existence předsudku v nejrůznějších formách teorie a praxe sociální mobility. Chce ukázat na nebezpečné důsledky existence předsudku v dnešní průmyslové společnosti. Posléze chce demonstrovat zvláštní masivnost předsudku jakožto zábrany vzdělávání lidí v dnešní průmyslové společnosti. Jde o břímě, jež leží na partnerech vzdělávacího procesu a jež ztěžuje úspěšnou realizaci pedagogického kontaktu. Překonávání předsudku na poli vzdělání bývá pokládáno za jednu z důležitých cest k dosažení demokratizace a pokroku v dnešním světě. Autorův příspěvek chce být v této snaze aktivním podnětem.

Miloslav Řehák

Die neue Gesellschaft, číslo 5/1966

Letošní říjnové číslo přináší celkem pět článků. První z nich, *Dolnosaský model „křesťanské společné školy (Gemeinschaftsschule)“*, je přepracovaná kapitola z přednášky, kterou její autor Konrad Müller přednesl letos v lednu na Evangelické akademii Loccum. Müller zde hledá jakousi střední cestu mezi tradičním pojetím církevní školy na jedné straně a stanoviskem liberalismu (jež bylo později „převzato socialismem“) na straně druhé. A tak vidí řešení v kompromisu — totiž ve škole „svobodné“ ve dvojitým smyslu: jednak svobodné od „poručnickování církve“ (autor cituje Friedricha Bartelse), jednak svobodné v tom smyslu, že by „křesťanským učitelům a žákům byla dána svoboda žít i ve škole jako křesťané“.

Článek dále rozvádí veliké možnosti, které tímto „řešením“ získávají křesťanské církve k prosazování svého vlivu na škole, avšak nestaví se k těmto faktům vůbec kriticky.

Nejzávažnější stať tohoto čísla napsal Erwin K. Scheuch: *Vedoucí skupiny a demokracie v Německu*. Scheuch líčí NSR jako stát, který nemá lepší podmínky pro opravdovou demokracii (tj. pro demokracii nejen v institucích, ale i ve skutečném životě) než jiné západní průmyslové společnosti. A přece prý je dnes v NSR „účinná politická demokracie“ aspoň možná. Existuje „životní šance“ a aspoň minimální zajištění před katastrofou. Jsou však určité překážky jednak přímo v lidu, jednak ve vedoucí vrstvě.

Lidu chybí 1. vědomí rovnocennosti každého člověka, 2. vyvinutá úcta před odlišným míněním a odlišným životním stylem, 3. dostatečné pochopení pravidel, jimiž se má řídit výkon moci. Zvláště pak chybí kontrola zdola a dialog mezi vedoucí vrstvou a obyvatelstvem.

Co ukázal výzkum, který měl odpovědět na otázku, je-li vedoucí vrstva demokratická? Předně se ukázalo, že struktura této vrstvy (stejně jako v ostatních západních zemích) neodpovídá složení obyvatelstva. Vedoucí vrstva v NSR (nehledě na výměnu osob) se od roku 1918 změnila jen málo, nebereme-li v úvahu upadající moc šlechty. Většina vedoucí vrstvy dnes pochází z „nejvyšších“ pěti procent německých rodin. Převýchova a zvláště denacifikace nebyla v NSR zdárně provedena. Jistou změnou, jak aspoň zní autorem uváděný názor Ralfa Dahrendorfa, je posílení mocenského vlivu vlastníků a manažerů velkých závodů. Konečně je tu i vzrůst moci byrokracie. Došlo k „justifikaci“ celého života v NSR. Například výjimečné zákony („zákony o nouzovém stavu“) mají rozšířit sféru „právního státu“. Diskuse je nahrazena rozhodováním expertů. Mezifrakční rozhovory expertů rozhodují o otázce, zda mají být „úměrně“ zvýšeny mzdy, zda má být činnost politických stran financována z daní obyvatelstva, zda má být omezena výstavba bytů atd. Věřejná kritika je vyloučena i pokud jde o činnost Společného výboru pro výjimečné zákonodárství. Za to, že se Němci v NSR zřekli „vyřizování politických a ostatních společenských protikladů“, platí prý značnou cenu: státní moc je posílena a rozhodování se děje bez účasti veřejnosti.

Dále se autor zabývá kritikou pojetí tzv. funkční elity a právem tvrdí, že funkcionalismus a zvláště jeho stratifikační teorie jsou snadno použitelné k „bezmyšlenkovité apologetice stávajících nerovností“.

Situace ve vedoucí vrstvě v NSR je tedy podle autorova názoru částečně ještě v ne-souladu s požadavkem demokratičnosti. Za pozitivní faktor však autor považuje snahu vedoucí vrstvy zasloužit si uznání ze strany západních demokracií. Pokud jde o kritiku, setkáváme se v NSR běžně s názorem, že kompetentní činitelé dělají svá rozhodnutí svědomitě a kvalifikovaně, takže každá kritika je prý nemístná. Scheuch však proti tomu uvádí, že posláním kritiky právě bývá tlumočit zdola jiné, a tedy jiné než to „správné“ měřítko.

Autor shrnuje, že pokud je odmítána či dokonce potlačována kritika vznášena se strany neodborníků (der Aussenseiter), zůstává demokracie jako politický systém nestabilní.

V článku *Od dělnické strany ke straně všelidové* (Volkspartei) líčí Ulf Preuss vývoj, který se odehrával v německé sociální demokracii od konce minulého století až po současnost. Poukazuje na to, že ani jednou nedošlo k odvolání vůdce sociálně demokratické strany. Tato funkce byla doživotní, pokud ji ovšem dotyčný nevěmnil za presidentské křeslo, jako Ebert. Dělníci nebyli vychováni ke kritičnosti vůči svým předákům, takže vůle směřovala ve straně vždycky shora dolů, ale ne naopak. To mělo své

velice vážné důsledky pro rozbití stranické-ho vedení nacistickou mocí.

Od roku 1900 se strana stávala stále víc maloměstáckou, a to nejprve ve svém voličstvu, pak i v řadách svého členstva a především ve svém vedení. V roce 1952 byla většina členstva z řad nedělnických a strana se svým dělnicko-měšťáckým složením přiblížila požadavku, jaký by mohl být kladem na stranu všelidovou, pokud jde o zastoupení různých vrstev společnosti. Strana však ještě není všelidovou, ač se tomu svým složením blíží víc než obě ostatní velké strany. Je stranou zaměstnaných (Partei der Arbeitnehmer).

Ve stati *Spotřeba energie a životní úroveň* si Wilfried Ueberhorst všimá různých problémů spojených s energetikou NSR.

Rainer Waterkamp ve stati *Obecní správa ve středním Německu* tvrdí, že roku 1952 ve středním Německu (neboli v „NDR“, jak to v uvozovkách píše autor) nastal prakticky úplný konec místní samosprávy, kterou prý pohltil „lidově demokratický centralismus“.

Jan Orlický

Sborník o úloze sociologie a psychologie v hospodářské praxi

Jako další svazek Sociologické knihnice (zatím zaměřené spíše na psychologii a na demografii než na sociologii ve vlastním slova smyslu) vyšel sborník popularizačních přednášek kursu k otázkám sociologie a psychologie, který byl přednesen před dvěma lety na Vysoké škole ekonomické v Praze.¹

Obsahuje předmluvu a sedm kapitol různých autorů. Celý sborník je založen na základem tezi vyjádřené již v Kohoutově předmluvě, podle které je práce nejen technologickým, ale i výrazně sociálním procesem a proto je iluzí, chce-li dnes vedoucí pracovníci řešit stabilizaci kádrů či iniciativu lidí jen prostým pohybem mzdy či administrativně organizačním opatřením, bez komplexních sociologických rozborů, bez využití vědeckých poznatků o psychologii dnešního člověka. J. Tauber dokonce vystihuje, že jsou-li zabezpečeny základní životní podmínky, záleží často více na dobrém zacházení s lidmi než na materiálních výhodách.

M. Svoboda v první kapitole v tomto duchu případně poznamenává též o spotřebitelích, že to není jen „homo economicus“, jeho potřeby jsou utvářeny společností (29). Tato kapitola osvětluje celkový problém marxistické sociologie, jejímž úkolem je podle autorova názoru vědecké zjištění podstaty společenských skupin, fungování lidí v objektivních vztazích, zjištění podstaty společenského pohybu a tím i zkoumání pole působení společenského subjektu. Za tři hlavní oblasti sociologie považuje (v podstatě podle známé Chalupného triády: činitelé, činnosti, výtvoři) zkoumání společenských

skupin, společenských činností a společenských výtvorů, institucí a hodnot. Je pouze otázkou, zda problematika institucí nestojí blíže k problematice skupin než k problematice výtvorů, anebo — patrně neadekvátněji — zda netvoří přechod, zpětnou vazbu od výtvorů ke skupinám jako k „činitelům“.

Často diskutovaný problém vztahu sociologie k filosofii neřeší M. Svoboda meritorně, naznačuje jen hypoteticky určité aspekty. Zdůrazňuje-li nutnost prozkoumat vrstvy filosofičnosti historického materialismu, pak nemůže zůstat stranou problém, jak se historický materialismus opírá o sociologické výzkumy společenské reality, a hlavně, jak je na nich závislý ve svém tvůrčím pohybu. M. Svoboda formuluje předmět historického materialismu tím, že se zabývá „nejobecnějšími zákony společnosti vcelku, vztahy mezi jednotlivými oblastmi společenského života, funkcí jednotlivých úseků nebo jednotek společenského života v celku společnosti a jejím vývojem, zákony celkového společenského pohybu, jeho podstatnými stupni, logikou dějin“. Předmět sociologie pak charakterizuje tím, že „naproti tomu se převážně věnuje výzkumu konkrétních sociálních jednotek, výzkumu menších celků v určitém, hlavně současně probíhajícím časovém období a v určitém prostoru“. Přejímá obrazné pojetí sociologie jako „historie současnosti“ (23).

K tomu dvě výhrady:

1. Při analýze vztahu mezi sociologií a filosofií je nutno — a tím spíše v knize, která se má převážně zabývat speciální disciplínou sociologie práce — rozlišovat mezi speciálními obory, zabývajícími se různými společenskými činnostmi nebo různými stránkami skupinové struktury společnosti, a obecnou sociologií. Jejich poměr k filosofii se kvalitativně liší. O obecné sociologické teorii lze sotva říci, že se převážně věnuje výzkumu konkrétních sociálních jednotek.

2. Přesto, že anketární a experimentální sociologické metody mohou být uplatněny pouze v současnosti, není správné jednostranně zdůrazňovat aspekt současnosti jako příznak sociologického přístupu vůbec. V sociologii se stále výrazněji uplatňuje též historická procedura, která vystupuje jak v podobě sociologických srovnávacích rozborů historických epoch, tak i v podobě metody tzv. „otevřených premis“; usiluje se o sepětí výzkumů současnosti se sociologickými výzkumy minulosti. Dochází ke sblížení sociologie s historií, aniž se eliminuje jejich specifičnost. Jde tedy obecné sociologii právě proto o zákony celkového společenského pohybu, o jeho podstatné stupně (M. Svoboda to připsal historickému materialismu oproti sociologii), speciálním sociologiím o zákony pohybu příslušných komplexů společenských vztahů.

Jak zřejmo, je tato kapitola myšlenkově velmi podnětná. Také její postřehy týkající se období, kdy se u nás sociologie nepěstovala, jsou zajímavé.

Další kapitola, jejímž autorem je J. Klofáč, je věnována soudobé západní sociologii. Je dobře fundovaná a instruktivní. Za-

bývá se zejména problémy sociální stratifikace a mobility (teorií „nové střední třídy“, Dahrendorfovou teorií tříd a třídního konfliktu, na niž Klofáč kritizuje odtrhávání politiky od ekonomiky), sociologií politiky (ta ovšem jako politologie je vlastně speciální vědou o určité oblasti společenských vztahů), studiem patologických společenských jevů a výzkumy veřejného mínění. Klofáč uvádí určité výhrady k západním výzkumům veřejného mínění, přehání však svou kritiku, soudí-li, že zkoumají pouze subjektivní složky vědomí (neboť jde v neméně míře o zjišťování podmíněnosti hromadných postojů objektivně skupinovými příznaky), a že jsou proto méně spolehlivé než statistické výzkumy objektivních faktorů, že jich může být spíše zneužíváno. Zneužití může být obojího ve stejné míře. Určitou omezenost danou reprezentativním výzkumem souboru jednotlivců odtržených od svého sociálního prostředí (což se ostatně týká i jiných statistických výzkumů) se sami západní sociologové snaží překonat sladěním těchto výzkumů s výzkumy utváření veřejného mínění v kompaktních prostředích a kolektivech. Nedělají tedy „příkrou hráz mezi sociologií a výzkumem veřejného mínění“, jak se domnívá Klofáč na str. 46. Taková hráz by spíše sankcionovala nedostatky ve výzkumu veřejného mínění, než aby je překonávala.

Nejen daná kapitola, ale celý sborník kriticky těží z výzkumů i teorií západní sociologie průmyslu. Svoboda chápe vznik nemarxistické sociologie jako porevoluční teoretickou odpověď na stabilizující se společenský řád (15). Postoj jeho i dalších autorů vůči pozdějšímu empirismu však navozuje tento problém: I když nadvláda empirismu v západní sociologii 20.—40. let signalizuje rozporný pohyb buržoazní ideologie v její sociologické projekci, je správné tento empirismus tak trochu povýšeně pejorizovat („odcizená podoba sociologie“) a oproti němu vyzvedávat „pokusy o teoretickou obrodu“ posledních asi patnácti let, když na druhé straně právě výsledků exaktních empirických výzkumů využívá naše marxistická sociologie právem nejvíce a k obecným teoriím má právem nejkritičtější (i když ne paušálně odsuzující) přístup?

Klofáč vidí v empirické sociologii původně oprávněnou reakci proti abstraktním spekulacím, ale nakonec i on uvádí, že odpor k teorii jí spíše uškodil než prospěl. V souvislosti s tím píše o detailizaci a atomizaci společenské problematiky. Zdá se nám však, že jde o nezbytnou etapu na cestě k exaktně analytické sociologii a že v určitých rámcích, aniž opustíme zásadní teoretické východisko, bude i u nás vývoj sociologie takovou etapou procházet.

Již Klofáčova kapitola se stručně zmiňuje o ekonomické sociologii, za jejíž součást považuje sociologii průmyslu a podniku a o jejímž předmětu zdůrazňuje, že nejde jen o rozbor ekonomických jevů (což je úkolem speciálních společenských věd), ale vždy zároveň o podmíněnost ostatními speciálními

¹ Jaroslav Kohout a kolektiv: *Sociologie a psychologie v hospodářské praxi*, NPL 1966, str. 166.